Monumentos de Melide na época: tres posibles escenarios da asemblea en Melide no ano de 1520

Xosé Manuel Broz Rei
Museo da Terra de Melide

DOI: 10.17075/vmrxm.2021.010

O día catro de decembro do ano 1520 celebrouse en Melide unha asemblea para reclamar o voto en Cortes, acontecemento que se trata neste libro.

Neste traballo imos describir como era a vila de Melide nese ano e cal era o escenario que recibiu aos nobres para a xuntanza. É preciso explicar a estrutura que ao longo dos séculos foi compoñendo a vila medieval, o patrimonio que a adornaba e a súa evolución ata o ano 1520.

A descrición está baseada en documentos que coñecemos. Esta vila ten unha historia secular, o que xustifica que fose o lugar axeitado para realizar a asemblea.

♦ 1. Melide e a súa evolución histórica

Melide é unha vila situada no centro de Galicia, na encrucillada dos Camiños de Santiago: o Primitivo de Ovedo e o Francés de Castela; con castelo da mitra compostelá e con convento franciscano do s. XIV. Este convento, o mosteiro de Sobrado, a Encomenda de Portomarín e tamén a Orde do Temple tiñan moitas propiedades, o que confirma a importancia desta vila.

Como prólogo, convén expoñer a evolución histórica de Melide e nomear os elementos esenciais que a configuraron:

Campo de mámoas, que existiron ata o s. XX. Onde puido haber un poboado da Idade de Bronce, do que quedou como testemuño a punta de lanza que apareceu no campo de San Roque e que se expón no Museo.

Castro: constrúese arredor do s. I nun outeiro. Non se escavou nel, pero apareceu moita cerámica castrexa, que tamén se expón no Museo.

Burgo Vello: estaba situado ao sur, polo val de Santa María, onde lle chamaban os Tagarros, cunha referencia documental; nunca se fixo unha escavación. Hai que relacionalo coa igrexa de Santa María, do s. XII, ano 1170.

Documéntanse casas de Sobrado no s. XII «sub aula Sancte Marie» neste Burgo Vello dos Tagarros. Ano 1636: «aforó el Convento... el prado do burgo vello a don Pedro de Segade» (Libro Becerro, f. 19).

Igrexa de Santa María: constrúese no s. XII, arredor do ano 1170. Hai quen a relaciona cos templarios, pero non sabemos de nada documentado.

Burgo Novo: repoboado polo rei Afonso IX, xorde á beira do camiño que leva ao castro coa construción de novas casas, nunha encrucillada a onde chega o Camiño Francés e o camiño que vén de Ovedo.

Documento do rei Afonso IX: ano 1213, no Arquivo Histórico Nacional (AHN), este documento é para nós unha carta de poboamento, de cando o rei Afonso IX repoboa Melide á beira do castro.

Construción do castelo: no s. XIV constrúese un castelo sobre a croa do castro. Era propiedade da mitra compostelá, que ten o señorío da vila por doazón do rei Afonso IX no ano 1212. A única referencia ao castelo está no Preito Tavera-Fonseca, do que tomamos os testemuños da súa existencia e destrución:

que la fortaleza de Mellid tenia una bara de casa alta... cuatro o cinco sobrados... de piedra menuda y las ventanas y puertas de piedra de grano... con una barbacana derredor abaxo en la puerta por donde entraban...
...vido acabar de derrocar la bara de casa de la fortaleza a la gente del conde don Sancho y quitar las piedras de grano que tenia e lleballa para el monasterio de Sancti spiritus de Mellid que dicho conde mandara hacer en la dicha villa... algunos vecinos los acusaron y este testigo fue uno de ellos... e dijeron que el señor Patriarca lo mandara hacer... le parece que llevarían unos çincoenta carros de piedra (Rodríguez González 1984).

O castelo foi desfeito polos Irmandiños no ano 1467. A súa pedra foi reutilizada na capela maior do convento e na porta do hospital de Sancti Spiritus. Na actualidade non se conserva á vista nada del, só quedou o topónimo do lugar no castro, chamado O Castelo.

Muralla: o Burgo de Melide estaba cercado con muralla.

No ano 1316 o arcebispo Rodrigo de Padrón afóralle a Fernán Fernández de Aveancos a vila de Melide «por mil maravedís de ouro e condición de çercala de bo muro como o que estaba comezado, e de facer unha torre de tres sobrados» (Taboada Roca 1933: 144).

Picota: como vila medieval, na praza había unha picota ou rolo de xustiza, que foi sacada da praza antes do ano 1578, como se documenta:

Ano 1567: «asa del horno grande, frontera a la picota».

Ano 1578: «dcha picota o Rollo estaba en la plaza de la villa de Mellid, frontera de dcha casa, de donde se sacó algunos años, como se prueba por los testigos» (Arquivo do Reino de Galicia, Preito Corbelle-Convento, ano 1711; en Broz Rei 2004: 470).

Praza do Azogue: aínda se conserva e nela séguese facendo mercado de froitas; «la entrada y portada que benia de la villa de Mellid para el dicho castillo e fortaleza e otra portada que salía del castillo para el azogue» (Rodríguez González 1984, f. 250v).

Camiños de Santiago: o Camiño Francés pasaba pola beira da capela de San Sebastián e por diante da igrexa de San Pedro, continuaba pola rúa, seguía por

Sabián e Santa María, ata Santiago. O Camiño Primitivo ou de Ovedo entraba na vila e pasaba entre o convento e o hospital, e uníase ao Francés.

Ano 1509: «la casa que se dice das balancas sita en Mellide... y otras dos que están de fuera de la villa pegadas al muro cerca de la puerta de las Cabadas y pasa por medio de ambas a dos el camino francés» (Tumbo de Sobrado, f. 30v).

Este documento xunto co plano (fig. 1) que se publica son suficientes para afirmar que o Camiño ía por Sabián e non pola cima do Castelo, erro que alguén terá que corrixir.

Rúa de Nalar ou Ovedo: a rúa grande da vila era a chamada Principal, onde confluía a antiga rúa de Nalar, ou Narla, chamada hoxe Camiño de Ovedo.

A estrutura da vila neste ano de 1520 era a formada pola rúa Principal e mais a de Ovedo, que se unen formando un T, á beira das que se erguen as casas, que, como se documenta, todas son propiedade do clero. Esta estrutura forma o Burgo Vello de Melide, que se conserva ata hoxe.

Ano 1265: «la venta de una plaza da rua de Nalar en Melide con su celeyro» (Arquivo do Reino de Galicia, Tumbo de Sobrado, copia ano 1655, f. 18v).

Pedra das vieiras: esta pedra coas vieiras en relevo puidera pertencer, pola súa simboloxía xacobeá, ao antigo hospital de peregrinos de San Pedro ou á casa da Orde de Malta, dos cabaleiros hospitalarios. É un dos poucos testemuños que posuímos do pasado medieval da rúa Principal, porque o demais foi reformado (fig. 2).

Cruceiro de Melide: considerado o máis antigo de Galicia, do século XIV, corresponde á tipoloxía de cruceiros góticos. Só se conserva a cruz, co seu anverso figurado co Cristo sedente nun escano, amosando as chagas. No reverso hai un Cristo entre a Virxe e un frade axeonllado, San Francisco?, e San Xoán cun libro aberto nas mans.

Praza da Moa e píos de curtir: no ano 1520 estaba vixente a Confraría de Santa Catarina, de zapateiros e curtidores, que compoñían un gremio cos seus estatutos, fundada no s. XIV? e finada no ano 1819, que se declara extinguida.

Na praza da Moa, que era unha zona extra muros, había unha caseta coa moa para moer a casca de carballo, precisa para o curtido das peles; e dúas filas de píos de curtir, arrendados a varios curtidores.

había 14 ó 15 pilos de curtidos y una tinaxa para el goldro... y una muela en una caseta para moler la casca para curtir, que se arruinou por el año 1795 (Arquivo do Reino de Galicia, Preito da Moa, ano 1810, en Broz Rei 2004: 395).

Fig. 1.
Este plano indica a
ruta do camiño cara
a Santiago, por Sabián,
«camino que sale de
Mellid a Santiago»
(AHUS, atado 512).

Fig. 2.
A pedra das vieiras.

pertenecía a la Cofradía de Santa Catalina del gremio de los Pelambreros y Curtidores, que pagaban cierta pensión anual (p. 412).

(Libro da Confraría de Santa Catarina, ano 1686, en *Boletín do Centro de Estudos Melidenses*, Museo Terra de Melide, 4, ano 1986. *Libro de festas do San Roque*, ano 1985).

Melide era vila da mitra compostelá, cos seus foros: no 1214, doazón do rei Afonso IX á Igrexa de Santiago, a vila de Melide, con Santo Antoniño de Toques, Serantes e o castelo de San Xurxo.

Os foros de Melide son feitos polo arcebispo Berenguel de Landoira. Entre outros pagos e contribucións, fixo a carnizaría da vila, coa súa contribución de carne; e cando o arcebispo pasase pola vila, había que darlle unha carga de viño e doce regueifas (moletes de pan) (Cepeda Fandiño 1995).

♦ 2. Melide no ano 1520: tres posibles escenarios

269

Dos posibles escenarios onde se realizou a xuntanza no Melide do ano 1520, puido ser nos tres monumentos existentes nese ano: na igrexa parroquial de San Pedro, na ermida de San Sebastián ou no convento franciscano.

2.1. A igrexa de San Pedro

A primeira noticia documentada é do ano 1273: «qual casa está na rúa de San Pedro» (Tumbo de Sobrado, f. 16). Ese ano de fins do s. XIII cadra ben para datar a súa construción. Sería dunha soa planta e ábsida. A igrexa era pequena, ademais carecía dos medios necesarios para realizar a xuntanza, polo que se pode descartar que fose aquí o lugar elixido para a reunión.

O pórtico da entrada lateral norte, cara ao camiño, é obra posterior, datada a fins do s. XIV. Presenta a supervivencia do arco de medio punto, románico, con decoración gótica; relacionándoa co taller lucense II (Chao Castro 2008)

No século XV constrúense as capelas funerarias de San Miguel e San Luís, por notarios da vila; o interior das capelas estaba decorado con pinturas murais.

O hospital de San Pedro noméase en varios documentos, pero non se sabe a súa localización nin quen o rexía.

Ano 1205: «venta de una casa que avia hecho en frente del hospital» (Tumbo de Sobrado, f. 16).

Ano 1685: «casa inmediata al hospital de San Pedro» (AHUS, atado 956).

Fig. 3.
Debuxo de recreación da igrexa de San Pedro. Vese a capela funeraria de San Miguel, seguida da parede do cemiterio; á esquerda, as casas fidalgas de Pedrosa e de Sibil, con heráldica; o camiño que segue ata O Castelo, cara a Santiago. Debuxo de Broz.

Ano 1732, no Libro de Visitas da parroquia de San Pedro: «una casa pequena en que vive el sacristán... no hai cama alguna para pobres... no haber renta alguna... ni tener bienes el hospital de muchos años a esta parte».

2.2. A ermida de San Sebastián

Ao leste da vila, fóra das murallas, había unha chousa chamada de San Sebastián, onde se edificou unha capela dedicada a este santo.

Poucos son os documentos que temos dela, pero si unha fermosa lenda medieval que fai referencia á capela. Do tempo da loita contra os mouros, conta a lenda que os cristiáns debían pagarlles un tributo de 100 doncelas cada ano.

Logo a capela reconstruíuse antes do ano 1722, pero con outro patrón, San Roque.

A capela debía ser románica, dunha soa nave. Non se conserva ningún elemento atribuído a ela, polo que é de considerar que a súa estrutura fose modesta,

sen nada especial. Tamén se descarta este escenario, por ser a capela cativa e con poucos medios para realizar a xuntanza.

2.3. O convento franciscano da Orde Terceira

Foi fundado con doazóns nos anos 1372-1375. A súa historia está moi ben documentada e publicada, aínda que hai episodios descoñecidos. O Libro Becerro e outros documentos abundan para o seu coñecemento.

Ano 1375. «Este Convento lo fundo la misma Religión, solo el sitio para fundarle y para guerta y Hera y el nabal del Hospital y Codesera le dió Fernan lopez, notario y su mujer Aldara gonzalez... vecinos de Mellid... y fué en la era de Mil y quatrocentos y trece» (Libro Becerro, f. 2).

Descartando a ermida de San Sebastián e a igrexa de San Pedro por pequenas, sen dúbida foi este convento o escenario da asemblea do ano 1520, por varias razóns: por ter as mellores instalacións para realizala, porque tamén foi en Santiago a xuntanza nos franciscanos e porque o convento nese tempo gozaba dunha boa economía e moito patrimonio para poder atender adecuadamente á nobreza asistente.

No ano 1520 existía un edificio máis pequeno, cunha nave de menor dimensión e unha torre cadrada, que se situaba na esquina sur, fronte á praza, como se documenta (fig. 4).

subido al cimborrio de la torre, donde se alla el Relox... dos piedras de cantería que sirven de almenas... una tiene siete escaques de realze, con dos fajas cada una... otra en la esquina con media luna escacada, puntas hacia abajo... y alderredor ocho roeles de berros... y encima de dcho escudo una concha... y mas debajo de las campanas, en una esquina... una piedra... y se alla un escudo con siete escaques... como el de arriba... (Arquivo do Reino de Galicia. Ano 1705. Preito Corbelle-Convento, f. 118. Debuxo en Real Chancelaría de Valladolid).

A capela maior xa existía no ano 1520 e fora reconstruída no ano 1498 polo conde Sancho de Ulloa, para os enterramentos de súa nai Inés de Castro (fig. 5) e de Leonor de Mendoza, cos dous lucelos funerarios, en estilo gótico tardío, con arco conopial e inscrición xenealóxica na fronte das laudas de Ulloa; baixo bóveda gótica estrelada.

Un mural ocupa todo o frontal da capela, cunhas medidas de 6 x 8 metros, que hoxe oculta o retablo barroco, feito por Castro Canseco.

Estas pinturas murais foron estudadas polo profesor Monterroso, quen di que santa Isabel de Francia, situada no lado do Evanxeo, foi canonizada no ano 1520, e indica que non é lóxica unha representación antes desa época; atribuíndoa a unha data próxima á terceira ou cuarta década.

Poderíase dicir que os franciscanos foron os primeiros en crer na Inmaculada Concepción, antes do dogma; tamén puideron representar aquí a santa franciscana antes de canonizala, opción considerable.

Tendo en conta esta datación, ¿podería ser que as pinturas fosen posteriores ao ano 1520? Se as pinturas son posteriores, o frontal só estaría decorado cun pequeno retablo dedicado a santa Inés, xa que o espazo central está baleiro entre as pinturas, e sería o que contemplarían os asistentes á asemblea do ano 1520.

As pinturas son de boa calidade, destacando os rostros do Cristo na cruz e as caras das dúas santas Isabel. O estado de conservación é moi bo, con escasas lagoas na pintura, moi bo colorido, con abundante decoración.

Na imaxe virtual do frontal das pinturas (fig. 6) colócase, no sitio onde figuraba santa Inés, a imaxe da Inmaculada que temos actualmente, obra da escola de Gambino-Ferreiro. (Monterroso Montero 1991: 21)

O claustro estaba no lado norte da igrexa e aparece documentado en varios escritos. Del consérvanse varios capiteis no Museo e poida que o cruceiro pertencese a este claustro, tendo en conta a afinidade de estilo que ambas as pezas teñen entre si.

O claustro existía no ano 1520. Descoñecemos cando se demoleu pero é de supoñer que foi no tempo da Desamortización cando as dependencias monacais se transforman en casa reitoral; da súa existencia só conservamos unha porta que comunicaría cunha panda do claustro.

A **praza do Convento** era no ano 1520, o mesmo que é hoxe, o centro histórico e monumental de Melide. Estaba situada extra muros da vila. Nese ano 1520 presentaba un escenario no mesmo espazo, pero con distinta decoración, con diferentes construcións, que foron todas reformadas e alteraron un pouco a liña da edificación.

Ao norte, o convento franciscano, coa capela maior máis elevada, reconstruída, como xa dixemos, no ano 1498. A nave era máis pequena, reconstruída arredor do ano 1765. A torre era cadrada, almeada e brasonada cos dous escudos dos Ulloa e un dos Mendoza. Situada na esquina dereita, cara á praza; hoxe está á esquerda (fig. 4).

O Camiño Real, que pasaba entre o convento e o hospital, sería máis ancho e non tan angosto como está hoxe.

Ao leste, o refectorio do convento e a muralla do seu nabal: «casas contiguas al Convento se incluye oy en el cercado que se estiende desde el Refectorio hasta el Naval de la Baliña y Prado del Convento» (AHUS, atado 956, 1670). Este nabal das Baliñas estaba situado ao sur do muro do convento, polo que se deduce que o refectorio estaba pegado ao convento, polo sur.

Ao oeste, o hospital, coa portada de arco, que foi modificada, pero restaurouse no ano 1999, e no presente ano 2021 recuperouse o nivel orixinal, que está uns 40 cm soterrado, polo que sabemos que esta praza se elevou ata o nivel actual.

A Casa do Convento, que foi aforada á familia Segade Bugeiro:

La casa del Arçobispo de Mexico que está pegada con el Hospital, con su torre... y alto y bajo... es deste Convento... (f. 8).

Casa de junto al Hospital... aforó el Convento a Fr. Domingo Doporto... con tal que la levántase y la hiço conforme está, con su torre, salas... fue año de 1561 (f. 19).

(Nota: vemos como xa existía antes e estaría no ano 1520. Supoñemos que tería a mesma liña que o hospital, pois todo era propiedade do convento. A Obra Pía adiantou a liña, posiblemente).

En canto á Casa do Pozo, no foro a Catalina das Seixas dise:

casa que está a mano esquierda, entrando desde el convento a la calle del vedo, oy se llama la casa del pozo, por tenerlo unido a su cerca... (Libro Becerro, ano 1628). y un roble junto a ella... usar del sin cortarle por el pié... (ano 1627).

casa frente al Convento... puerta de cantería a la calle do Bedo... otra al norte que sale al huerto y salido della frente al pozo que se halla delante del Convento... y en lo alto del sobrado una puerta rasgada del patín que hacia frente al Camino Real... una ventana a la calle do Bedo... otra sobre dcho huerto... cerrado de muro de piedra (Arquivo do Reino de Galicia, Preto, ano 1767, f. 7).

O patín facía fronte ao Camiño Real. Vemos hoxe como a parede da Casa do Pozo fai liña coa da outra esquina da rúa, e entre elas dúas estaría a porta de Ovedo. A Casa do Pozo estaba pegada á Casa da Encomenda: «Casa que llaman do camino dovedo en que vive Inés Pérez mujer de Juan Castro» (é a que se refire como a segunda á esquerda) (AHN, Encomenda, f. 900, ano 1685).

De todas estas construcións, só se conserva, orixinal do ano 1520, a capela maior do convento e a portada do hospital, hoxe Museo. Todo o demais cambiou a súa estrutura.

Fig. 4.
A torre vella do convento
franciscano, cos escudos
de Ulloa e Mendoza.

Fig. 5.
Sartego de Inés de
Castro, ano 1498.

Fig. 6.
Frontal de pinturas murais. Esta representación
pintouse valéndose de fotos e de calcos que se fixeron
de Deus Pai, do Calvario e dos escudos Ulloa e Castro.
As imaxes da Anunciación son recreadas, o mesmo que
as imaxes das santas, que só se podían ver con axuda
dun espello, porque os laterais teñen pouca separación
entre a parede e o retablo; prescindíuse da decoración
de roleos, que é moi rica e abundante. A imaxe da
Inmaculada actual ocupa o lugar de santa Inés.
Pintura de Broz.

Fig. 7.
Cabeza de Cristo
no calvario.

Fig. 8.
Porta na casa reitoral. Con arco
de medio punto, moldurado e
con remates de garra; enmarcada
con alfiz. Semella ser modelo
antigo, do s. xv? É o único
testemuño que temos da igrexa
vella. Por esta porta entrarían
ou circularían os visitantes
da asemblea, e tamén vería pasar
ao rei Carlos I e tantos aconteceres
que se viviron neste convento.

A PRAZA do CONVENTO no ano 1520

Fig. 9.
Hipotético debuxo de
como sería a praza no
ano 1520, baseado nos
datos documentados
que se expoñen.

♦ 3. Outros espazos urbanos de Melide

3.1. O Melide medieval

A estrutura medieval permanece case intacta, é dicir: un castelo, unha praza, unha igrexa, unidas por unha rúa maior. Estas son as características que, segundo Pirenne, ten unha vila medieval. Desta estrutura só existen a rúa e mais a praza, pois o castelo e a igrexa foron demolidos.

A vila de Melide no ano 1520, cando se realiza a asemblea, estaría máis poboada arredor da rúa Principal, pero xa non está a torre da homenaxe do castelo, a súa pedra sería empregada na reconstrución da capela maior do convento polo ano 1498 e mais na portada do hospital polo 1502. O convento franciscano tería unha capela maior elevada, cunha nave máis pequena e con torre cadrada na esquina sur, cara á praza.

3.2. Planos da evolución de Melide

Nestes planos (fig. 10 e 11) pódese ver o desenvolvemento dunha vila á beira dos Camiños de Santiago.

Na figura 11 vemos tamén construído o convento-hospital de Sancti Spiritus da Orde Terceira Franciscana, extra muros da vila, á beira do Camiño Primitivo de Ovedo.

Non se fai o plano do Melide no s. xv porque a vila non tivo importantes cambios. Unicamente acontece a desfeita do castelo polos Irmandiños no ano 1467, o que se indica no plano do ano 1520, no que xa non figura o castelo no outeiro do castro.

3.3. O hospital de peregrinos de Sancti Spiritus

O convento e o hospital eran a mesma fundación, formando unha única institución.

O notario de Melide, Fernán Lopez, e a súa muller, Aldara Gonzalez, fan unha doazón dunhas casas a frei Alonso de Melide para que faga mosteiro e hospital, o 15 de abril de 1372 e outra o 8 de xaneiro de 1375.

Ano 1375. ...un hospital a porta da vila de Millide, a que chaman Camiño do Vedo, fora da dita vila... el qual hospital está ante a porta do Mosteiro de Santos Espiritus de Millide, do outro cabo a calzada contra o pombal... a porta da vila de Millide a que chaman camino do Vedo, fora da dita vila... con 12 leitos... e 12

pans cada día... e oír misa antes de andar o camino... sin mulleres... agás una fraira vella para facer ditas camas (Libro do Hospital, f. 1).

No Libro do Hospital do ano 1732 dise que foi reedificado polo convento e que custou catro mil reais e foi arranzado polo ano 1755 (Libro do Hospital, p. 22).

No ano 1999 foi reconstruída a fachada segundo indicaban os restos achados e as mesmas doelas do arco, mais os alicerces desta. Logo apareceu o debuxo do ano 1705, que vén a confirmar que a restauración foi perfecta e adecuada. Esta portada do hospital non é a que existía no ano 1520, senón unha remarcada con alfiz, da que se conservan os remates e da que se fai un hipotético debuxo (ver fig. 12 a 15). Hoxe o hospital é o Museo da Terra de Melide e, como xa dixemos, esta portada foi reconstruída no ano 1999.

3.4. A muralla da vila

A muralla comezouse no s. XI e dela só temos documentado un tramo á beira da porta de Ovedo. O trazado da muralla no ano 1520, coas súas portas, débuxase baseado na documentación existente; extra muros hai terreos sen edificar, agás a capela de San Sebastián, o campo onde se realizaba a feira do gando, o lugar onde estaban os píos da confraría de curtidores na Moa..., é dicir, terreos de servizo e deshabitados. A muralla seguía protexendo ao burgo, ata que no s. XIX se ampliou a zona urbana e se foi demolendo segundo se ían construíndo casas novas.

Nesta imaxe do ano 1915 (fig. 16) vemos o Camiño Real de Ourense á Coruña. Posiblemente esta fose a muralla medieval da vila, pois cadra ben o seu trazado, argumentando que esta cerca pechaba a horta da Casa de Pedrosa dos terreos extra muros; era un antigo foro do mosteiro de Sobrado desde tempos medievais, polo que non era necesario derrubala. A horta comézase a vender parcelada arredor dos anos 20 do pasado século e constrúense as casas actuais; o Camiño Real foi substituído tamén pola nova estrada. Atribuír que esta muralla sexa o testemuño da medieval é unha hipótese posible.

A muralla da vila pechaba o chamado Burgo Vello, onde había moitos obradoiros de artesáns, panadeiros, zapateiros, tendeiros, ferreiros... e letrados, xente da pluma; unha vila completa de servizos para atender as aldeas da contorna en todo o necesario.

No ano 1520 a vila estaría cercada de muralla, ao parecer toda ela construída con pedra do país, que aquí aflora pola parte sur, en canteiras de gneis negro e cor ocre, que aínda se deixa ver en moitas construcións populares, pois a

cantaría había que traela de Pambre, e só se reservaba para portas e ventás, como así estaba feito o castelo da vila.

Este debuxo (fig. 17) está feito sobre un plano real, por mor da escala, para describir nel o Melide dese ano, segue coa mesma estrutura das rúas principais, unhas casas reedificáronse e outras erguéronse sobre terreos que antes eran leiras, pero o trazado conservouse no seu conxunto, polo que se pode dicir que a vila ten a mesma estrutura desde os tempos iniciais no s. XIII ata o ano 1861. Logo comezouse a edificar á beira das estradas un Melide Novo. Temos que considerar a permanencia secular do Burgo Novo do s. XIII, chamado agora Vello, substituindo ao antigo Burgo Vello dos Tagarros, que queda esquecido e ignorado. Tamén se pode considerar a permanencia dos restos da muralla, que chegan ata o s. XX, pois non era necesario derrubalos, xa que os terreos de fóra eran considerados extra muros, e só había cultivos e algunha casa illada. Podemos dicir que o Burgo Vello de Melide se mantén orixinal na súa estrutura, sendo un dos mellores conservados e definidos do país.

As portas da muralla son sete, todas elas documentadas, e dan acceso ao Burgo Vello: porta de Abeancos, porta do Azougue, porta das Cavadas, porta da Moa, porta de San Pedro, porta de Ovedo e porta da Vila.

1. A *Porta de Ovedo* é a mellor documentada:

Casa en la calle de Ovedo «...da las demarcaciones en la cerca de la villa y aun oy se hecha de ver la cerca sobre que ella está fundada, fue esta venta año de 1542» (Libro Becerro, f. 8v e 19, en Broz Rei 1991a).

Esta casa é a nº 2 da rúa de Ovedo, a da esquina, onde estaba a porta de Ovedo.

S. XIV: ...tratamos de facere hu hospital a Porta da Vila de Millide a que chaman do Camiño do Vedo, for da dita vila, o qual Hespital esta ante a porta do Mosteyro de Santos espiritus do outro cabo a calzada contra o Pombal... (Libro do Hospital, f. 1, en Broz Rei 1991b).

F. 8. [para a Obra Pía] pueda llevar tres piedras de canteria de cinco que tengo en el muro cerca... en un portal derrocado... (esta casa é a da referencia anterior, no Libro Becerro, f. 8v. Arquivo do Reino de Galicia, Preito Convento, Obra Pía, por pedras de cantaría).

Nota: quizais esas cinco «pedras labradas» formasen parte dun arco na porta de Ovedo? xa derrocada antes do 1671, ano en que se está construíndo a Obra Pía.

2. *Porta de Abeancos*: ano 1587 «casa en Mellide... con su alto y baxo y el cillero a la puerta de Aveancus» (Tumbo de Sobrado, f. 3, en Broz Rei 2000).

Este camiño entraría na vila pola porta barbacá, que é a situación que lle corresponde vindo desde terras de Abeancos, ao sur.

3. *Porta do Azougue*: «la entrada y portada que benia de la villa de Mellid para el dicho castillo e fortaleza e otra portada que salía del castillo para el azogue» (Preito Tavera-Fonseca, f. 250v).

Este camiño, castelo-azougue, é a chamada rúa Principal, que é a rúa maior da vila, arredor da cal se organizou o Burgo Vello.

4. *Porta da Vila*: «la entrada y portada que benia de la villa de Mellid para el dicho castillo e fortaleza e otra portada que salia del castillo para el azogue» (Preito Tavera-Fonseca, f. 250v).

Este camiño é o chamado das Ichoas, que é unha rúa entre a porta do castelo e da barbacá, topónimo que se estudou recentemente.

5. *Porta das Cavadas*: ano 1509: «las cortiñas que están fuera de la villa pegadas al muro cerca de la puerta de las cavadas y pasa por medio de ambas a dos el camino francés...» (Tumbo de Sobrado, f. 30, en Broz Rei 2000).

Ademais da porta, nomea que por aquí pasaba o Camiño de Santiago, por Sabián, que está á beira das Cavadas, e tamén como se escribe nun plano adxunto.

6. *Porta da Moa*: «casa en calle de la Moa... a la Puerta de la Moa... fachada a la calle que atraviesa de la calle principal a la Moa» (Prot. 5523, ano 1892).

Esta é outra porta ao Burgo Vello, desde o extenso terreo chamado da Moa, noutro tempo extra muros da vila; aquí e no campo de San Roque facíase a feira.

7. *Porta de San Pedro*: ano 1424 «Andres de Gres, casteleyro... do señor de altamira aforou unha casa con sua cortiña na vila de Mellid contra a porta de San Pedro... fue testigo diego Crespo, casteleyro no castelo de Mellid» (AHUS, Clero, atado 959).

Imaxinando ese día 4 de decembro, os nobres co seu séquito farían a súa entrada na vila: os procedentes de Santiago, polo camiño de Sabián, seguindo polo camiño agora chamado rúa de Santo Antón ou virando cara á rúa Principal, ata o convento. Os das terras de arriba, de Betanzos, entrarían polo chamado Camiño Real, directos cara ao convento. Os da zona leste virían por Furelos ata a capela de San Sebastián e, por fóra da muralla, chegarían ao convento. Actualmente son as mesmas entradas, agás desde Santiago, que xa se entra pola estrada do ano 1861, quedando o camiño de Sabián como secundario.

Fig. 10.

Plano de Melide no s. XIII, un Burgo Novo que xorde á beira dos Camiños de Santiago, cun pasado neolítico e castrexo, nunha encrucillada no centro de Galicia. Debuxo de Broz.

Fig. 11.

Plano de Melide no s. XIV no que xa vemos construído o castelo que ergueu a mitra compostelá sobre a croa do castro. Non se sinala a muralla, que comezou a facerse neste século, porque descoñecemos o trazado inicial; márcase no plano do 1520, a xeito de hipótese, unha muralla-cerca que pecharía o Burgo que medra arredor da rúa Principal. Debuxo de Broz.

Fig. 13.
Debuxo do Preito
Convento-Corbelle, do ano
1705 (Real Chancelaría de
Valladolid). Vese a porta
do hospital como está hoxe
restaurada, pero esta non
é a composición orixinal,
pois, como se suxeriu, a
inscrición estaría xunta
e todo rodeado dun alfiz.
Descoñecemos a data desta
composición, anterior ao ano
1705 (Gómez Buxán 2006: 103).

Fig. 12.
Hospital de peregrinos. Esta portada do hospital
de Sancti Spiritus, co seu arco doelado e os dous
escudos de Ulloa e Castro, foi reedificada polo
conde Sancho de Ulloa, no ano 1502, aproveitando
a porta do castelo da vila?, coa inscrición:
«Este hospital mando començar el conde de
Monterrei don Sancho de Ulloa en el año de
mil quinientos dos rueguen a Dios por su alma».

Fig. 14.
Debuxos da fachada
orixinal co hipotético
alfiz e ventá.

Fig. 15.
Escudo de Ulloa e metade da inscrición, que di: «armas de ulloa.- este ospital mando- el conde de monterrei...de ulloa...en el año...nientos e II años rue...». Á esquerda, o remate do alfiz.

Fig. 16.
Muralla-cerca, Camiño Real e o convento de Sancti Spiritus.

Fig. 17.
A vila de Melide no ano 1520. Debuxo de Broz.

◆ Referencias bibliográficas

- ALZADO de la casa del mayorazgo de Corbelle y alzados de la fachada del hospital y del campanario del convento de Sancti Spiritus de Mellid (La Coruña). [Preito Corbelle-Convento, no Arquivo da Real Chancelaría de Valladolid]. Recuperado de PARES (Portal de Archivos Españoles) o 26/10/2021: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/1592739>
- BROZ REI, Xosé Manuel (1991-2020): «Apéndice documental: Libro Becerro do Convento de Sancti Spiritus de Melide. Ano 1662.- Arquivo Diocesano de Santiago», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses, Museo da Terra de Melide*, 6 (1991), 87-153; 7 (1992), 167-222; 8 (1993), 359-368; 9 (1995), 228-253; 10 (1997), 234-256; 11 (1998), 248-271; 12 (1999), 237-248; 13 (2000), 140-151; 14 (2001), 200-232; 24 (2011), 271-278; 25 (2012), 217-239; 31 (2018), 326-441; 32 (2019), 319-343; 33 (2020), 330-335.
- BROZ REI, Xosé Manuel (1991): «Libro do Hospital de Sancti Spiritus, Arquivo Parroquial de Melide», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses, Museo da Terra de Melide*, 6, 203-227.
- BROZ REI, Xosé Manuel (2000): «Tumbo de Sobrado», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses, Museo da Terra de Melide*, 13, 122-139. [Conservado no Arquivo do Reino de Galicia, *Tumbo de la Hacienda que la Madre de Diós de Sobrado tiene en tierra de Mellide y Monterroso, y foros y ventas, ano 1655?, sinatura nova, 431*].
- BROZ REI, Xosé Manuel (2004): *Santispíritus de Melide*. Edición do autor.
- BROZ REI, Xosé Manuel (2015-2017): «Furelos da Encomenda de Portomarín», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses, Museo da Terra de Melide*, 28 (2015), 226-232; 29 (2016), 285-298; 30 (2017), 363-367. [Documento no Arquivo Histórico Nacional, Atado 7543, «Orden de San Juan-Encomenda de Portomarín-San Juan de Furelos-Apeo do ano 1685»].
- CEPEDA FANDIÑO, Antonio (1995): «Informacións medievais sobre Melide: o chamado “Tumbo Arzobispal” do Arquivo Histórico Diocesano», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses, Museo da Terra de Melide*, 9, 12-17.

- CHAO CASTRO, David (2008): «La desaparecida Iglesia Parroquial de San Pedro de Melide: aproximación histórico-artística», en José Antonio Rodríguez Mouriño, *XXVI Ruta Cicloturística del Románico-Internacional*, Pontevedra, Fundación Cultural Rutas del Románico, 267-278.
- FORONDA Y AGUILERA, Manuel de (1914): *Estancias y viajes del Emperador Carlos V: desde el día de su nacimiento hasta el de su muerte*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- GARCÍA TATO, Isidro (2004): *Las Encomiendas Gallegas de la Orden Militar de San Juan de Jerusalén*, Santiago de Compostela, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- GÓMEZ BUXÁN, César (2006): «Debuxos do Melide de hai tres séculos: descrición e notas heráldicas», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses*, Museo da Terra de Melide, 19, 95-110.
- LOSCERTALES DE G. DE VALDEAVELLANO, Pilar (1976): *Tumbos del Monasterio de Sobrado de los Monjes*, Madrid, Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural, Archivo Histórico Nacional, 2 vols.
- MONTERROSO MONTERO, Juan M. (1991): «Apuntes sobre las Pinturas Murales de la Iglesia de Sancti-Spiritus de Melide», *Boletín do Centro de Estudos Melidenses*, Museo Terra de Melid, 6, 21-40.
- PÉREZ NAYA, Antonia María (2000): «Tramo X: Melide», en José Antonio Franco Taboada / Santiago B. Tarrío Carrodegua (dirs.), *A arquitectura do Camiño de Santiago: descrición gráfica do Camiño Francés en Galicia*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 207-224.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Ángel (1984): *Las fortalezas de la Mitra compostelana y los Irmandiños: pleito Tabera-Fonseca*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- TABOADA ROCA, Antonio (1933): «Notas históricas», en *Terra de Melide*, Santiago de Compostela, Seminario de Estudos Galegos, 137-250.